

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
Departamentul de Literatură Română și Teorie Literară

*Intertext și narațiune în poetica primelor romane românești
(Rezumat)*

Coordonator științific:
Prof. dr. Ioana BOTH

Doctorand:
Sanda CÂRSTINA (căs. PĂDUREȚU)

Introducere	6
1. Repere istorice	12
1.1. Cum se scrie istoria perioadei pașoptiste?	12
1.2. Teoria istoriei	13
1.3. Cum se subvertește istoria perioadei? Istoria pașoptismului e greu de scris	17
1.3.1. Istoria ca narațiune majoră	17
1.3.1.1. Imaginea se tulbură - pendularea între “chibzuință” și “instinct”	22
1.3.1.2. “Strădania obiectivității”	25
1.3.1.3. “Sfârșitul iluziei” - nu există istorie obiectivă	29
1.3.2. Istoria ca subversiune	34
1.3.2.1. Imaginile unei țări	34
1.3.2.2. Micro-istoriile – „obrazele primei modernități”	36
2. Moravuri și lecturi în prima modernitate românească	43
2.1. Prefacerile din inventarul modernizării	43
2.1.1. Procese simple.....	43
2.1.1.1. De la orientalii în anterior, șalvari și cu ișlic la eleganții dandy, lei și “domnișori la modă”	44
2.1.1.2. “Lățirea patimilor” - “pofta de inovații și plăceri”	49
2.1.1.3. „Privirea din afară” – călători străini prin Țările Române	55
2.1.2. Procese anevoioase – instituționalizarea culturii	61
2.1.2.1. Învățământul. Luminarea – “cea mai întîie trebuință morală”	61
2.1.2.2. Societățile – „întovărășirea pentru ridicarea țării”	62
2.1.2.3. Teatrul – organ de “îndreptare a năravurilor” și de “ascuțire a minții”	62
2.1.2.4. Presa – “vestitor de neapărată trebuință în luminata Evropă”	63
2.1.2.5. Tiparul – “privileghiata tipografie”	64
3. Cui îi este frică de istoria literară a pașoptismului românesc?	67
3.1. Segmentări cronologice stricte. Canonul critic iorghist	67
3.1.1. Iorga – integrarea istoriei literare în istoria culturală.....	67
3.1.2. Tratatul Academiei – între “a descrie” și “a explica” cultura și literatura ca “proces”	75
3.1.3. George Ivașcu – istoria literară ca spațiu privilegiat al cronologiei	79
3.1.4. Două fețe ale aceluiași canon. Ion Rotaru – Al. Piru	80
3.2. Istoria literară ca sinteză epică și estetică	81
3.2.1. G. Călinescu - soluția ingenioasă: segmentările cronologice pe spații tipologice... ..	81
3.2.3. Cioculescu, Streinu, Vianu – relectura: “conștiința literaturii privind către trecutul ei”	82
3.2.4. Negoitescu – segmentarea capricioasă ca devianță de la cutuma academică	85
3.2.5. Nicolae Manolescu – “recitirea” celor două romantisme în primele romane	87
3.3. Abandonarea prezumției interpretante	88
3.3.1. Mihai Zamfir – “stilistica diacronică”: între “Memorie” și “Imaginație”	89
3.3.2. Liviu Papadima – istoria literară pentru cititorul “înstrăinat”	90
3.3.3. Ioana Pârvulescu – între “roman” și “document”: reîntoarcerea pe “planeta secolului 19”	101

4. Intermezzo – distanțe și apropieri	104
4.1. Practicile lecturii și instituțiile acestora	104
4.1.1. Cine și ce citește?	104
4.1.2. Lungul drum al cărții către cititori	108
4.1.3. ... și cei care îl mediază (editori, librari, traducători)	110
4.2. Contactul de prim grad cu literatura primei noastre modernități	116
4.2.1. Ce citeau?	117
4.2.1.1. Autori clasici și canonici	117
4.2.1.2. “Civilitatea” și cărțile despre ea	119
4.2.1.3. Literatura de consum	123
4.2.1.4. Dramaturgie	124
4.2.2. Cum vorbeau despre literatură?	125
4.2.2.1. În termeni contractuali – “copyright”	125
4.2.2.2. În termeni de “întreprindere”, de “business”	127
4.2.2.3. Prin intermediere paratextuală	131
5. Poetica primelor romane românești	143
5.1. Între poetica romanului pentru literatura “înaltă”	143
5.2. ... și producția paraliterară	146
5.3. Constituirea genului – între “romance” și “novel”	154
5.4. Înspre o poetică a romanului perioadei - “romanțul are nume rău”	156
5.5. ... “un mijloc țintitoriu spre înălțarea spiritelor”	158
5.6. “Fiecare se teme de prefețe, mai cu seamă când ele dezvoltă teorii literare”	159
5.7. Ce ne spun numerele mari? Jocul distanțării și al apropierii în lectura romanului românesc	162
6. Intertext și narațiune în “lumile” primelor romane românești	175
6.1. Biografia ideii de intertextualitate	175
6.2. Lumea interioară a personajelor românești	181
6.2.1. Construirea interioară / formarea intelectuală	181
6.2.2. Iubirea	185
6.2.1.1. Cele două jumătăți	185
6.2.1.2. Iubirea și “maritagiul”	191
6.3. Lumea exterioară reflectată în roman	199
6.3.1. Tabloul lumii	199
6.3.1.1. Efecte de autenticitate	199
6.3.1.2. Critica societății	202
6.3.1.3. Convenția de onorabilitate / o lume așezată pe baze șubrede	212
6.3.2. Tabloul locurilor	215
6.4. Lumea textului	219
6.4.1. arta povestirii	219
6.4.2. decupaje intertextuale	223
Concluzii	233
Bibliografie	237
Anexe	247

Cuvinte cheie: *intertext, narațiune, poetica romanului, teorie literară, istorie literară, istoria mentalităților, moravuri, lectura apropiată / îndepărtată, lumile românești, decupaje intertextuale*

De-a lungul timpului, interesul pentru tema romanelor primei noastre modernități a fost circumscris analizelor generate de două ipostaze majore ale discursului critic despre acestea. Cel dintâi privilegiază contextul extraliterar, apreciind valoarea romanelor începuturilor prin prisma contribuțiilor întemeietoare ale părinților fondatori ai literaturii române moderne, evaluând contribuția literară din perspectiva meritelor culturale de necontestat. Al doilea tip de analiză reduce demersul romancierilor perioadei la simple “încercări literare” pline de amatorism, pe care nici ei înșiși nu par a le prețui, cu un impuls creator fără motivație literară, devorate de ideologii elocvente, care dau un curs previzibil imaginației creatoare. Fiindu-le peste puteri să nu cedeze tentației politice și observațiilor generale, operele lor par a nu se salva din căderea în observații sociale și oratorie.¹ În recompunerea etapelor constitutive ale genului ca atare, încercările de redactare a primelor noastre romane sunt indexate, sub raport artistic, în categoria simplelor exerciții de stăpânire a claviaturii”.² Poziția periferică acordată acestora este întărită un reflex analitic care ne spune că, prin raportare strictă la scriitură, ele nu par a fi parte a literaturii majore, fiind menționate fie pentru a contribui la înțelegerea contextului istorico-literar, sau pentru a ne arăta cum este rezolvată sumar o etapă minoră (și implicit lipsită de importanță sau de valoare estetică) în constituirea genului.

Demersul acestei teze și-a propus situarea primelor romane românești în interiorul perspectivei literaturizante, analizându-le nu doar din punctul de vedere al modalităților de expresie (de cristalizare a unui limbaj artistic propriu, de încercări, excese, multiple căutări, imitații, copieri și calchieri ale modelelor de succes din lumea apuseană), ci și de identificare a unei poetici a genului romanesc, în sensul de reguli constitutive ale acestuia, de forme și principii recurente în corpusul de texte al perioadei, înțelese ca un fel de a construi și a împărtăși un model literar. Pentru aceasta a fost necesar recursul la o arie interdisciplinară care include poetica, teoria și istoria literară, istoria mentalităților. Ne-am focalizat atenția asupra strategiilor textuale de referință, precum *intertextualitatea*, ca parte a fenomenului mai larg teoretizat de Gérard Genette sub termenul de transtextualitate sau „transcendență textuală”.³

Miza cercetării a fost aceea de a urmări cum anume genul romanesc incipient își caută statutul literar (și cum îl obține), punctând de asemenea felul în care survine acesta în situațiile particulare de prezență sau absență a unui mod programatic de a-l concepe, înțeleasă drept conștiință teoretizantă a unei poetici explicite.

Premisa legitimității primelor romane românești ca literatură pare să aibă de parcurs un drum complicat, explicabil din mai multe motive. Pe de o parte el este minat în epoca primei noastre modernități de neîncrederea funciară în valoarea sau utilitatea genului, iar în secolul nostru, de locurile comune care au construit, prin cumulare în timp, un imens bagaj interpretant care face uz de revenirile constante la aceleași repere (de)valorizante: autori minori, care ratează din punct de vedere literar, oameni de stat nu scriitori. Am

¹ Cf. Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, Ed. Cartea Românească, București, 2008, p.54-55

² Cf. Paul Cornea, *Constituirea unui gen. Între “romance” și “novel”*: Romanul românesc în secolul al XIX-lea în *Regula jocului*, Ed. Eminescu, București, 1980, p.265

³ Cf. Gérard Genette, *Palimpsestes: la littérature au second degré*, Paris, Seuil, 1982

urmărit de asemenea identificarea tehnicilor prin care “pionierii romanului românesc” fac față volumului enorm de texte întemeietoare pe care le produc pentru uzul atâtor de multe domenii. La dificultatea de a schița tabloul complex al acestei perioade de geneză românească mai contribuie și amestecul dintre poetica genului văzută din perspectiva literaturii “înalte” cu cea oferită prin prismă paraliterară, ceea ce face ca imaginea despre corpusul de texte la care ne raportăm să fie neclară atât din punct de vedere stilistic, cât și estetic.

Identificând această lipsă a decupajului concret al unui corpus de texte bine determinat pentru perioada în discuție, teza noastră aduce un element de noutate prin realizarea unui tablou sinoptic al romanului original și tradus din epoca primei noastre modernități. Cercetarea întreprinsă a pornit de la investigația de arheologie literară pe care ne-au oferit-o unicele dicționare de gen din literatura noastră, rezultat al muncii de peste 30 de ani a colectivului Institutul de Lingvistică și Istorie Literară “Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca.⁴

În aria problematică a studierii producțiilor românești ale perioadei se înscrie și statutul “îndepărtat”, “înstrăinat” al cititorului contemporan față de codul estetic al unei epoci trecute, dar și față de textele la care ne raportăm, întotdeauna accesibile prin mediere culturală și foarte greu prin abordare directă, neintermediată. Dincolo de multiplele surse documentare, lucrarea de față se bazează și pe cercetările întreprinse la Fondul de Colecții Speciale “Popovici-Petrescu” din Cluj-Napoca, unde se află colecția de carte veche a lui Dumitru Popovici, precum și o impresionantă bibliotecă. Recursul la această sursă de documentare pornește de la o mărturisită renunțare la dezideratul exhaustivității, la principiul inventarierii, la ambiția de a le cuprinde și a le analiza pe toate; în favoarea celui al selecției exemplor.

Din punct de vedere structural, lucrarea de față este împărțită în șase părți: *Repere istorice* (I), *Moravuri și lecturi în prima modernitate românească* (II), *Cui îi este frică de istoria literară a pașoptismului românesc?* (III), *Intermezzo – distanțe și apropieri* (IV), *Poetica primelor romane românești* (V), *Intertext și narațiune în “lumile” primelor romane românești* (VI), care urmăresc trasarea unei biografii a fenomenelor contextuale, poetice și intertextuale din jurul primelor romane românești. Analizele au vizat mai întâi conturarea unui profil teoretic, urmat de o serie de analize punctuale.

Problema începuturilor romanului românesc nu poate fi studiată în afara perioadei în care ea se manifestă, cea a modernizării societății românești produsă după anul 1830. Astfel, prima parte a tezei tratează diacronic contextul istoric al primei noastre modernități, dar îl abordează și din punctul de vedere al teoriei generale a istoriei. Statutul acestei discipline face ca ea să nu se poată scrie în afara narațiunii și astfel intertextul să fie întotdeauna prezent. Pentru a înțelege mai bine etapa genezei speciei literare a romanului, trebuie să contextualizăm, să privim cultura și societatea pașoptistă în ansamblul ei, într-o etapă definitorie a formării sale pe baze moderne, de cristalizare a unui limbaj artistic propriu, a unor forme de manifestare cu totul noi la acel moment.

⁴ Academia Română, Institutul de Lingvistică și Istorie literară “Sextil Pușcariu” Cluj-Napoca, *Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până la 1989*, Ed. Academiei Române, București, 2004 și *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România de la origini până la 1989*, Ed. Academiei Române, București, 2005

Începând cu partea a doua, ne-am preocupat să răspundem la întrebarea: cum au reușit tinerii boieri, cu veșminte și idei noi să transforme societatea? Cum s-au oglindit schimbările acestea (evidente la nivelul statului reorganizat din temelii) în societate, în moravuri, în publicul epocii, în gusturile sale literare, în editarea de carte, în preferințele de lectură? Cum s-a produs schimbarea în Principate?

Am urmărit evoluția culturală din Principate în funcție de procesele pe care le-a implicat: procesele simple (cele care implică aparențele în inventarul modernizării (trupul, casa, sociabilitatea, comportamentele) fiind cel mai ușor de modificat și sesizat, dar și procesele anevoioase, care țin de instituționalizarea culturii prin înființarea învățământului, a societăților culturale, a teatrului, presei sau tiparului.

În capitolul al treilea am evidențiat în mod repetat modul în care receptarea critică a apariției romanului în literatura română debutează marcată fiind de semnul diacroniei. Modelul de analiză îl reprezintă segmentările cronologice stricte, după *pattern*-ul instituit de N. Iorga și a sa *Istorie a literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte*. Am urmărit formele particulare în care modelul iorghist de receptare critică a fost continuat, în reperele sale esențiale, de lucrări majore care tratează intervalul literar luat de noi în discuție. Cercetarea noastră a constatat că abia începând cu lucrările lui G. Călinescu intrăm pe teritoriul operelor literare în care modelul diacronic iorghist este abandonat, odată cu apariția unei noi perspective asupra perioadei în discuție. Prima (cronologic vorbind) și poate cea mai celebră este *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* a lui G. Călinescu, ea exemplificând din plin conceptul segmentărilor cronologice pe spații tipologice. Din aceeași categorie a analizelor care ies din tiparul cronologiei stricte al vechilor istorii literare și împing studiul înspre un teritoriu mult mai fecund fac parte lucrările lui Mihai Zamfir, Liviu Papadima și Ioana Pârvulescu, pe care le-am interpretat din perspectiva abandonării clișeelelor vechilor istorii literare și deschiderea înspre o nouă paradigmă a examinării primelor romane românești.

Capitolul al patrulea, intitulat *Intermezzo* a fost construit ca un exercițiu al distanțelor și apropiierilor în luarea în considerație a rolului jucat de indivizi în construirea lumii sociale, cu accentul pus pe procesele de negociere, pe normele ieșite din practicile creatoare, pe însușirea unor discipline sau identități impuse. Marcând o mutație în istoria culturală, acestea deplasează atenția asupra felului în care actorii sociali înțeleg determinările obiective, le mobilizează sau le transgresează. Am urmărit dezvoltarea practicilor de lectură în principate prin stabilirea tipurilor de cititori, a gustului literar, inventarierea cataloagelor de lectură, examinarea activității îndrumătorilor culturali, prinși în conflictul dintre dorința de a învăța și nevoia de a plăcea, între sarcina pedagogică și îndatorirea comercială. Îndepărtându-ne de tabloul general oferit de istorii literare și tratate, am verificat feul în care mai putem astăzi, ca cititori ai secolului XXI să ne apropiem în mod direct de obiectul de studiu al tezei noastre. Contactul de prim grad cu literatura primei noastre modernități, realizat prin recursul la Fondul de Colecții Speciale "Popovici-Petrescu", a relevat răspunsuri noi la întrebările în legătură cu ce anume citeau și cum se raportau pașoptiștii la modelele literare ale romanelor vremii.

Poetica primelor romane românești a reprezentat tema celui de-al cincilea capitol al lucrării noastre. Pornind de la istoria conceptuală complexă a termenului roman, analiza noastră a căutat definițiile care circumscriu acest termen fie literaturii "înalte", valoroase, conotată pozitiv, fie paraliteraturii, înțeleasă ca literatură de masă, de consum, populară. Am urmărit apoi studierea nașterii romanului românesc, prin recompunerea

etapelor constituirii genului ca atare, operând în câmpul semantic al conceptului disocierea indispensabilă ilustrată de termenii *romance* și *novel*. Demersul nostru a reflectat asupra perspectivelor oferite de lectura îndepărtată a producției românești a perioadei și ne-a oferit prilejul de a exersa o abordare nouă în acest domeniu, prin întocmirea unui tablou sinoptic al romanului tradus și original din Principate, în intervalul cuprins între 1820 și 1865.

Ultimul capitol schițează liniile de forță ale poeticii intertextuale și realizează un decupaj tipologic asupra corpusului de texte ale pionierilor romanului românesc, relevând “scene” recurente în textele romanelor începutului, care, circumscrise analizelor tematice și organizate în funcție de strategiile poetice și retorice folosite, pot fi organizate într-un triptic al lumilor care compun acest gen literar aflat în plin proces de cristalizare. În urma analizei, am grupat fragmentele care ilustreau în modul cel mai relevant atât fenomenul intertextualității, cât și tranzactarea contextului, a mesajului, a contactului, a codurilor narrative sub formula lărgită a unor “lumi” românești.

Structura tezei a urmărit cristalizarea unei poeticii a genului și a unui fenomen al intertextualității prin trecerea de la general la particular astfel încât studiul de caz reprezintă partea cea mai aplicată a acestei teze. Metodele de investigație folosite - selecția textelor, a materialului de prelucrat, culegerea din fondul de carte veche a edițiilor de romane publicate în epocă și transliterațiile aplicate acestora, au urmărit și acestea privilegierea textului. Informațiile adunate au fost supuse analizei și sintezei, demersului analogic, micro și macrolecturilor. Acest univers totalizant, globalizator, a relevat, prin focalizare la nivelul analizei textuale o triadă compusă din lumea interioară a personajelor românești, o lume exterioară reflectată în roman și o alta a textului propriu-zis, subsumate ideii de intertext în narațiunile primelor romane românești.

Incursiunea noastră analitică în aria conceptelor de poetică și de intertext aplicate pe narațiunile primelor romane românești nu are prezența de a fi epuizat subiectul. De altfel nu acesta a fost scopul demersului nostru, ci acela de a întregi perspectiva creionată de poetica primelor romane românești cu sugestiile venite din partea unor zone fertile și mai puțin explorate de către analizele literare de la noi. Reamintim totodată faptul că, de exemplu, prin asumarea unei “lecturi distante” a evoluției romanului românesc și beneficiind de valoroasele surse de informare reprezentate de cele două *Dicționare ale romanului* folosite ca instrumente de lucru (original și tradus) se pot întreprinde cercetări privind evoluția ideologiei literare, a conceptului de roman, studii asupra actualității și recurenței unor teme și motive, exegeze de sociologie literară, investigații statistice, analize ale dinamicii gustului, constituindu-se în tot atâtea sugestii pentru posibile cercetări viitoare.